

ФАЛЬСИФІКОВАНА АЛКОГОЛЬНА ПРОДУКЦІЯ, ЗДОРОВ'Я ГРОМАДЯН: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, СУДОВО-МЕДИЧНІ, СУДОВО-НАРКОЛОГІЧНІ, СУДОВО-ФАРМАЦЕВТИЧНІ, РЕАБІЛІТАЦІЙНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

COUNTERFEIT ALCOHOLIC PRODUCTION, CITIZENS' HEALTH: CRIMINAL AND LEGAL, FORENSIC AND MEDICAL, FORENSIC AND NARCOLOGICAL, FORENSIC AND PHARMACEUTICAL, REHABILITATION CONSEQUENCES FOR THE FINANCIAL AND ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE

Олександр Вейц (Oleksandr Veits), PhD в економіці, Приватна наукова установа «Науково-дослідний університет медичного та фармацевтичного права», Україна (Private Scientific Institution “Scientific and Research University of Medical and Pharmaceutical Law”, Kyiv, Ukraine)

Аліна Осинцева (Alina Osyntseva), кандидат фармацевтичних наук, Львівський медичний університет, Україна (Lviv Medical University, Lviv, Ukraine)

Олена Лавошник (Olena Lavoshnyk), Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», Україна (State Enterprise “Ukrainian Scientific Pharmacopoeial Center for Quality of Medicines”, Kharkiv, Ukraine)

Наталія Мацко (Nataliia Matsko), кандидат медичних наук, доцент, Львівський медичний університет, Україна (Lviv Medical University, Lviv, Ukraine)

Валерій Шаповалов (Valerii Shapovalov), доктор фармацевтичних наук, професор, Львівський медичний університет, Україна (Lviv Medical University, Lviv, Ukraine)

***Corresponding author: Oleksandr Veits** (e-mail: o.veits@srumpl.org)

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми, пов'язані з незаконним обігом фальсифікованої алкогольної продукції в Україні, її впливом на громадське здоров'я та фінансово-економічну систему держави. Автори наголошують, що попри ефективний контроль у фармацевтичному секторі, який забезпечується Державною службою з лікарських засобів та Державною фармакопеею України, на ринку алкогольної продукції продовжують мати місце випадки реалізації фальсифікату. Це призводить до зростання кількості отруєнь, у тому числі з летальними наслідками, особливо серед осіб працездатного віку. Аналізуються матеріали кримінальних проваджень, що свідчать про широкомасштабну діяльність організованих злочинних угруповань у ряді регіонів країни. Зазначено недоліки в документуванні фактів шкоди для здоров'я та життя громадян, а також недостатній рівень правової оцінки бездіяльності власників торгових точок і посадових осіб органів влади. Окрема увага приділена

необхідності вдосконалення кримінального законодавства, зокрема статті 204 Кримінального кодексу України, та впровадженню міждисциплінарного підходу до лікування осіб, що постраждали внаслідок споживання фальсифікованого алкоголю. У статті обґрунтовано необхідність реформ у сфері охорони здоров'я, судової медицини, фармації та права.

Ключові слова: обіг, фальсифікована алкогольна продукція, отруєння, летальні випадки, кримінальне право, судова медицина, судова наркологія, судова фармація, захворюваність, реабілітація, фінансово-економічна система.

Abstract. The article examines current problems related to the illegal circulation of counterfeit alcoholic beverages in Ukraine, its impact on public health and the financial and economic system of the state. The authors emphasize that despite effective control in the pharmaceutical sector, which is provided by the State Service for Medicines and the State Pharmacopoeia of Ukraine, cases of

counterfeiting continue to occur on the alcoholic beverage market. This leads to an increase in the number of poisonings, including fatal ones, especially among people of working age. The materials of criminal proceedings are analyzed, which indicate the large-scale activity of organized criminal groups in several regions of the country. Deficiencies in documenting facts of harm to the health and life of citizens, as well as an insufficient level of legal assessment of the inaction of owners of retail outlets and government officials, are noted. Special attention is paid to the need to improve

criminal legislation, in particular Article 204 of the Criminal Code of Ukraine, and to the introduction of an interdisciplinary approach to the treatment of persons affected by the consumption of adulterated alcohol. The article substantiates the need for reforms in the fields of health care, forensic medicine, pharmacy, and law.

Keywords: circulation, counterfeit alcoholic production, poisoning, fatalities, criminal law, forensic medicine, forensic narcology, forensic pharmacy, morbidity, rehabilitation, financial and economic system.

Вступ. Держава гарантує, що у сфері торгівлі та аптечному бізнесі, які ліцензуються і знаходяться під контролем відповідних фіскальних та правоохоронних органів, населення має право на доступ до якісних і безпечних продуктів харчування, алкогольних напоїв та лікарських засобів [1-4].

У фармацевтичній галузі та сфері охорони здоров'я завдяки посиленому контролю з боку Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками і впровадженню Державної фармакопеї України [5-7], мінімізовано обіг фальсифікованих медикаментів і засобів медичного призначення. Зкладами охорони здоров'я фіксуються випадки, коли до них звертаються або доставляються в реанімаційні відділення громадяни (найбільш працездатної частини населення) внаслідок алкогольного (вживання фальсифікату) отруєння [8-10].

Зафіксовано випадки, коли громадянин взагалі не розуміє, що отруївся внаслідок вживання алкоголю, займається самолікуванням та помирає без звернення до лікаря [11, 12].

Як правило, упродовж продажу фальсифікованих алкогольних напоїв є три основні порушення [13]:

- ✓ продаж фальсифікованого алкоголю (рідше - контрабандного);
- ✓ продаж алкоголю без ліцензії;
- ✓ продаж алкоголю на розлив без дозволу.

За перелічені правопорушення, що пов'язані із обігом алкогольної продукції карає та накладає чималий штраф податкова служба. У зв'язку з законодавчими обмеженнями на перевірки малого бізнесу, податкова працює лише за зверненням громадян. Тому для боротьби з «розливайкою» споживачу потрібно офіційно звернутися до правоохоронного органу.

Відразу слід зазначити, що відповідно до Кримінального кодексу (КК) України, громадянин, який скоїв умисне вбивство (ст. 115 КК України) несе сувору відповідальність [14]. Громадянин в особі торговця фальсифікованим алкоголем несе відповідальність за ст. 204 КК України [14]. Зрозуміло, що наслідки для здоров'я споживачів фальсифікованою алкогольною продукцією можуть бути летальними.

Проте, держава, як гарант якості лікєро-горілочаних виробів, що реалізуються у відкритому доступі ні несе перед споживачами ні фінансово-економічної, ні медико-фармацевтичної відповідальності. У відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» пільгові категорії громадян мають право на безоплатну фармакотерапію та фармацевтичне забезпечення [15].

За оцінками авторів статті, організований, злочинний алкогольний бізнес фальсифікатом спричиняє поширення корупційної складової, наносить шкоду фінансово-економічній системі держави (біля 2-5 млрд. гривень на рік), громадському здоров'ю, життю, здоров'ю, правам і економічному благополуччю окремого громадянина.

Мета. Метою статті є мультидисциплінарне кримінально-правове, судово-медичне, судово-наркологічне, судово-фармацевтичне, реабілітаційне вивчення незаконного обігу фальсифікованої алкогольної продукції, що загрожує життю і здоров'ю громадян, спричиняє на поширення захворюваності, погіршення фінансово-економічну системи України.

Матеріали та методи дослідження. Під час дослідження вивчено сайти обласних прокуратур України, БЕБ, ГУ НП в областях з прикладами кримінальних проваджень, що пов'язані із припиненням незаконного обігу фальсифікованої алкогольної продукції за 2015-2025 роки. Крім того, вивчено сайти PubMed, ЄВРОПОЛУ, ЄС, Верховної ради України, Кабінету Міністрів України, МОЗ України, сучасних світових медичних, фармацевтичних та юридичних журналів. Використано методи дослідження: аналізу, моніторингу, спостереження, анкетування, графічний, документальний, нормативно-правовий, табличний і порівняльний методи.

Дослідження є фрагментом науково-дослідних робіт:

✓ Приватної наукової установи «Науково-дослідний університет медичного та фармацевтичного права» та Державного підприємства "Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів" за темою «Міждисциплінарні дослідження системи якості, стандартизації, валідації, атестації, безпечності та доступності обігу лікарських засобів» (номер державної реєстрації 0125U001529, термін виконання 2025-2033);

✓ Приватної наукової установи «Науково-дослідний університет медичного та фармацевтичного права» за темою «Мультидисциплінарне дослідження посттравматичних стресових розладів під час війни серед пацієнтів (насамперед комбатантів)» (номер державної реєстрації 0124U002540, термін виконання 2024-2028);

✓ ВПНЗ «Львівський медичний університет» за темою «Удосконалення системи обігу ліків під час фармакотерапії на засадах доказової і судової фармації, організації, технології, біофармації та фармацевтичного права» (номер державної реєстрації 0120U105348, термін виконання 2021-2026).

Результати та обговорення. Життя і здоров'я – це найвища цінність у кожної людини, яка їй надається після народження. Це пов'язано із тим, що коли

у людини щось болить, важко сконцентруватися на адмініструванні, роботі, навчанні, керуванні автомобілем, не хочеться розважатися, що потребує на звернення до лікаря. Відповідно до статті 3 Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [16].

Боротьба з фальсифікованою алкогольною (лікеро-горілчаною) продукцією (контрафактом) в Україні та організованими злочинними угрупованнями у цій сфері є важливим завданням Бюро економічної безпеки і правоохоронних органів [17]. Задля забезпечення фінансово-економічного розвитку країни, захисту прав споживачів, громадського здоров'я, легальних виробників, яким належать бренди інтелектуальної власності (запатентована назва: горілки, віскі, коньяку, настоянки, вина, шампанського тощо), що потребує на [18-23]:

- ✓ мультидисциплінарний кримінально-правовий, судово-медичний, судово-наркологічний, судово-фармацевтичний та фінансово-економічний аналіз моніторингу незаконного обігу контрафактних товарів в Україні, який може допомогти на ефективну протидію і вирішення цієї проблеми для покращення соціально-економічної та медико-фармацевтичної ситуації в країні;

- ✓ здійснення постійного контролю за ринком товарів (зокрема, алкогольної продукції, ліків), роботи супермаркетів, магазинів, кафе і ресторанів, своєчасно розглядати, приймати і впроваджувати ефективні пропозиції для оптимізації роботи правоохоронних органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- ✓ поглиблення міжнародної співпраці з правоохоронними органами та підвищення рівня освіти громадськості (школярів, студентів) щодо проблеми, яка пов'язана із незаконним обігом контрафактної (фальсифікованої) продукції та її загрози для фінансово-економічної системи держави;

- ✓ ефективну оперативно-розшукову боротьбу і слідчу роботу, яку ведуть правоохоронні органи, що сприяє на запобігання та викриття схем щодо незаконного обігу під час реалізації (виготовлення, збуту тощо) фальсифікованої продукції;

- ✓ підвищення рівня боротьби з контрафактом та захист прав власників і споживачів;

- ✓ подальше проведення моніторингу, аналітико-практичних і науково-теоретичних досліджень, що надасть змогу, на основі отриманих результатів, розробити та обґрунтувати законодавчі ініціативи для удосконалення нормативно-правових актів.

Вивчення проблеми обігу фальсифікованої лікеро-горілчаної продукції свідчить, що вона тягнеться ще з 1998 року. Тоді держава, як монополіст, постановами, наказами і розпорядженнями регулювала обіг (виробництво) спирту і алкогольних напоїв, приймала заходи, спрямовані на недопущення фальсифікації алкогольних напоїв та проведення відповідного контролю [24-26].

Фахівці Головного управління ДПС у Житомирській області виявляють факти незаконної торгівлі підакцизними товарами, здійснюють моніторинг інформації, що розміщена у мережі Інтернет на сайтах із продажу алкогольних напоїв. Встановили, що [27]:

- інформація щодо продажу спирту розміщена на сайті spirit.pro;
- працівниками відділу фактичних перевірок здійснено контрольну закупку підакцизних товарів;
- результати здійсненої контрольної закупки, внаслідок якої встановлено коло осіб, які здійснюють продаж спирту через мережу Інтернет - осіб, які приймають замовлення, отримують кошти за замовлену продукцію та відправляють замовлення;
- координацію роботи щодо недопущення реалізації фальсифікованої продукції, про всю наявну, отриману в ході контрольної закупки інформацію, направлено до Головного управління ДФС у Чернігівській області;
- скоординовані спільні дії Головного управління ДПС у Житомирській області та Головного управління ДФС у Чернігівській області внаслідок яких встановлено, що через Інтернет-сайт spirit.pro здійснювався масовий незаконний збут спирту та фальсифікованої алкогольної продукції в тарі «bag-in-box», виготовленої з недоброякісної сировини, що становить загрозу життю та здоров'ю людей-споживачів за судово-медичними, судово-наркологічними і судово-психіатричними критеріями оцінки;
- припинено незаконний обіг (виготовлення, зберігання, обліку, перевезення, збуту) фальсифікованої алкогольної продукції, тобто:
 - з незаконного обігу вилучено 1095 літрів фальсифікованої алкогольної продукції;
 - на підставі ухвали суду в мережі Інтернет заблоковано сайт spirit.pro.

Судово-фармацевтичні, кримінально-правові, судово-наркологічні і судово-медичні дослідження за період 2017-2025 роки свідчать про те, що регуляторні міри Кабінету Міністрів України по наведенню порядку в галузі виробництва легальної алкогольної продукції не виконуються (приклади із судово-фармацевтичної практики №№1-7 приведено нижче).

У 2018 році генеральний директор асоціації «Укргорілка» наголосив, що «...в Україні абсолютно неконтрольований і нерегульований ринок виробництва алкогольних напоїв; неякісна фальсифікована горілка, як правило, в кілька разів дешевше легальної, яку виробляють з дотриманням державних норм і сплатою податків; уряд неодноразово підвищував акцизи на алкоголь, вважаючи, що цим захиститься від масового виробництва контрафактного алкоголю; такі дії держави загнали галузь в тінь ще більше: виробництво і продаж "з-під поли" тільки зросли в рази» [28, 29].

Приклад із кримінального провадження №1. Слідчим Слідчого управління ГУНП у Житомирській області за процесуального керівництва Житомирської обласної прокуратури порушено кримінальне провадження.

Жінці, яка є громадянкою України, було повідомлено про підозру за ч. 3 ст. 204 КК України [30]. Під час досудового слідства було встановлено, що:

➤ улітку 2022 у міста Житомира, на одному із блокпостів, зупинено автомобіль, в якому водій незаконно перевозив близько 2 т етилового спирту без жодних документів на вантаж. Тоді поліцейські розпочали кримінальне провадження та у його рамках встановлювали походження і призначення фальсифікату;

➤ 2 т спирту було завезено з Волині.

Слідчими та оперативними підрозділами 30.12.2022 у місті Житомирі з санкції суду було проведено 5 санкціонованих обшуків на 3-ох складських приміщеннях та у кафе, де споживачам незаконно продавався фальсифікований алкоголь відомих брендів. У результаті обшуків було вилучено:

- ✓ більш 600 літрів фальсифікованої горілки відомих брендів;
- ✓ 20 літрів коньяку (брендів) відомих марок;
- ✓ 120 літрів спирту, який злочинці використовували для виготовлення фальсифікату;

- ✓ обладнання для фасування фальсифікату;

- ✓ інші речові докази.

В подальшому слідчими слідчо-оперативної групи у Волинській області під час санкціонованого судом обшуку із підпільного цеху виготовлення фальсифікованого алкоголю відомих марок було вилучено:

- ✓ 48 т етилового спирту;

- ✓ інші свідчення ведення нелегального алкогольного «бізнесу».

Як було з'ясовано в одному з кафе (Рис. 1) міста Житомира тривалий час продавався громадянам фальсифікований алкоголь відомих брендів, що погіршило громадське здоров'я споживачів.

Вилучена фальсифікована алкогольна продукція направлена на судово-експертне дослідження до регіонального Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Триває досудове розслідування. Встановлюються усі особи, причетні до незаконної діяльності, пов'язаної із обігом фальсифікованої горілчаної продукції відомих брендів.

Рис. 1. Пляшки з фальсифікованим алкоголем відомих брендів [30].

Приклад із кримінального провадження №2. Слідчим СВ ГУНП в Житомирській області за процесуального керівництва Житомирської обласної прокуратури порушено кримінальне провадження відносно жінки, яка працювала продавщицею за ч. 2 ст. 28 «Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією», ч. 1 ст. 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів» КК України [31].

Під час досудового слідства було встановлено, що у грудні 2023 року у м. Житомирі поліцейські припинили злочинну діяльність організованої групи громадян, що організували діяльність підпільного цеху та пункту реалізації спиртовмісної продукції. Серед учасників групи була встановлена 66-річна продавщиця місцевого ринку.

Слідчим 19.01.2024 року було завершено досудове розслідування відносно 66-річної громадянки України. Було зібрано докази про те, що вона здійснювала незаконний обіг (придбання, зберігання, облік, збут):

- ✓ продаж на ринку громадянам незаконного виготовлених у підпільному цеху фальсифікованих алкогольних напоїв;
- ✓ не мала спеціального дозволу на право торгівлі алкогольною продукцією;

✓ в торговельному павільйоні задокументовано продаж фальсифікованої алкогольної продукції, що розфасована у 1,5-літрові поліетиленові пляшки.

✓ за висновками судових експертиз, фальсифікована алкогольна продукція (так звана «горілка») містила етиловий спирт в кількості 37,6% об, а «коньяк» – 38,1% об.

Слідство щодо інших учасників організованої злочинної групи триває.

Приклад із кримінального провадження №3. Слідчим СВ і детективи територіального управління Бюро економічної безпеки у Київській області за процесуального керівництва Київської обласної прокуратури порушили кримінальне провадження за ч. 2 ст. 204 КК України [32].

Під час досудового слідства було встановлено, що 21.04.2025 співробітники СБУ і детективи територіального управління Бюро економічної безпеки у Київській області викрили та припинили злочинну діяльність групи осіб на території Київської і Житомирської областях, які:

➤ налагодили підпільне та незаконне виготовлення фальсифікованої алкогольної продукції відомих брендів;

➤ для організації масового виробництва, зберігання, обліку, перевезення та збуту (продажу) фальсифікованої лікєро-горілкової продукції закупили необхідне обладнання, сировину та матеріали;

➤ збували (продавали) фальсифікований алкоголь як оптовими партіями, так і в роздріб.

З санкції суду детективами територіального управління Бюро економічної безпеки було проведено обшуки за адресами розташування незаконного обігу (виробництва, зберігання, продажу та ін.) підакцизної продукції, місць проживання злочинців та у їх транспортних засобах, за результатами яких вилучено наступне:

✓ готову фальсифіковану алкогольну продукцію відомих брендів, що розлита у тарі різного об'єму;

✓ комп'ютерну техніку та флеш носії;

✓ фінансово господарську документацію та чорнові записи;

✓ транспортні засоби;

✓ обладнання для виготовлення, змішування та розливу фальсифікованої алкогольної продукції;

✓ сировину для виробництва фальсифікованих алкогольних виробів відомих брендів;

✓ орієнтовна вартість вилучених товарно-матеріальних цінностей становить понад 1,5 млн грн.

Досудове розслідування триває. Встановлюється повне коло злочинців і свідків причетних до незаконної діяльності.

Приклад із кримінального провадження №4. Слідчим ГУНП у Дніпропетровській області за процесуального керівництва Криворізької південної окружної прокуратури та Дніпропетровської обласної прокуратури

порушено кримінальне провадження за фактом незаконного виготовлення, зберігання, збуту та транспортування з метою збуту підакцизних товарів за ч. 3 ст. 204 КК України [33].

Під час досудового слідства було встановлено, що на протязі 2024-2025 років на території м. Кривий Ріг діяла злочинна група осіб, яка мала план дій, розподіл обов'язків і організувала підпільний цех з незаконного обігу – виготовлення та збут фальсифікованих алкогольних напоїв без марок акцизного податку, який збували оптом та у роздріб у 15 торговельних об'єктах на території міста громадянам-споживачам порушуючи їх права на якісну і безпечну продукцію, захист життя і здоров'я.

Під час проведення оперативно-розшукових заходів спрямованих на фіксацію і викриття злочинної діяльності співробітники УСР в області ДСР НПУ при силовій підтримці спецпідрозділу «КОРД» ГУНП проведено майже 40 санкціонованих обшуків за місцями незаконного обігу (виробництва, зберігання та збуту) фальсифікованої продукції. Внаслідок зазначених заходів із незаконного обігу вилучено наступне (Рис. 2):

- більш ніж 2 тис. літрів фальсифікованого алкоголю відомих торговельних марок (брендів);
- обладнання, на якому вироблялись та пакувалась алкогольна продукція;
- майже 5 тис пачок цигарок;
- транспортні засоби;
- гроші.

Вартість вилученого контрафакту склала понад 4 млн грн., а щомісячний прибуток від незаконного збуту контрафактної алкогольної продукції складав понад 1 млн. грн.

Проводяться слідчо-оперативні заходи задля встановлення всіх причетних осіб. Призначено судові експертизи. Слідство триває.

Рис. 2. Вилучена із незаконного обігу фальсифікована лікєро-горілочна продукція відомих торгівельних марок (брендів) [33].

Приклад із кримінального провадження №5. Слідчим за

процесуального керівництва прокурора Львівської обласної прокуратури порушено кримінальне провадження, а 5-ом громадянам України повідомлено про підозру за ч.3 ст.28 - ч.2 ст. 204, ч.1 ст.204, ч.1 ст. 199 КК України [34].

Під час досудового слідства встановлено, що:

- детективи територіального управління Бюро економічної безпеки у Львівській області за участю співробітників Управління стратегічних розслідувань у Львівській області ДСР НП України у місті Львові внаслідок реалізації оперативно-розшукової справи, викрили організовану групу до її складу входили 5 громадян, які незаконно здійснювали обіг (виготовляла, зберігала, перевозила та продавала алкогольні напої відомих марок населенню області. Підозрювані працювали без ліцензії та без державної реєстрації суб'єкта господарювання;

- впродовж серпня-жовтня 2023 року учасники організованого злочинного угруповання розподілили ролі щодо здійснення дії щодо незаконного обігу (виготовлення з використанням хімічних речовин, обліку, перевезення, маркетингу, зберігання, підбору клієнтів, збуту) контрафактної (фальсифікованої) у гаражних приміщеннях;

- фальсифіковані алкогольні напої маркували підробленими марками акцизного податку, а готову продукцію продавали споживачам у Львівській області.

У відповідності до санкції суду детективи провели обшуки, під час яких встановили, вилучили та арештували наступне:

- ✓ понад 3 тис. літрів фальсифікованих алкогольних напоїв відомих брендів;
- ✓ спирт;
- ✓ підроблені марки акцизного податку
- ✓ обладнання для незаконного виготовлення алкогольних напоїв тощо.

Орієнтовна вартість фальсифікованих алкогольних напоїв відомих брендів понад пів мільйона гривень. Речові докази спрямовані на судово-експертні дослідження. Слідство триває.

Приклад із кримінального провадження № 6. Слідчим та детективами територіального управління Бюро економічної безпеки у Львівській області за процесуальним керівництвом прокурора Львівської обласної прокуратури, порушено кримінальне провадження, а чоловіку, який є громадянином України, було повідомлено про підозру за ч.1 та ч. 2 ст. 204 Кримінального кодексу України [35].

Під час досудового слідства було встановлено, що детективами територіального управління Бюро економічної безпеки у Львівській області, у місті Львові викрито місцевого жителя, який в серпні 2023 року в нежитловому приміщенні організував роботу лінії для незаконного виготовлення підакцизної продукції – фальсифікованого алкоголю. Злочинець незаконно здійснював обіг – виготовляв, зберігав та збував-продавав населенню фальсифіковані алкогольні напої. Внаслідок затримання злочинця та під час огляду вантажного мікроавтобуса біля одного з відділень поштової служби, а також в приміщенні, де виготовлявся контрафакт, детективи територіального управління Бюро економічної безпеки виявили та вилучили із незаконного обігу:

- ✓ близько 5500 літрів водно-спиртових сумішей;
- ✓ обладнання для незаконного виготовлення фальсифікованої алкогольної продукції.

Також було встановлено, що фальсифіковані алкогольні напої злочинець збував-продавав на території Львівської області за допомогою одного із логістичних операторів.

Наразі 03.05.2024 кримінальне провадження з обвинувальним актом скеровано до суду.

Приклад із кримінального провадження №7. Слідчим Національної поліції України за процесуального керівництва Донецької обласної прокуратури зареєстровано кримінальне провадження за ч. 1 ст. 204 КК України [36].

Під час досудового слідства було встановлено, що 23.05.2025 військовослужбовці Управління оперативно-розшукової діяльності Східного регіонального управління разом зі співробітниками Національної поліції за процесуального керівництва Донецької обласної прокуратури, викрили підпільний цех з виробництва контрафактного алкоголю. Також було з'ясовано, що у квітні 2025 року у місті Слов'янськ в одному із гаражних кооперативів

місцева мешканка, громадянка України, організувала підпільний цех з незаконного виготовлення, зберігання і реалізації фальсифікованих алкогольних напоїв. Небезпечний товар під виглядом горілки продавчиня відпускала покупцям без марок акцизного податку у 5-літрових ПЕТ-ємностях, вартістю 1-ї пляшки складала 500 грн.

Під час санкціонованого судом обшуку у приміщенні гаражного кооперативу слідчим виявлено та вилучено із незаконного обігу наступне:

- близько 500 літрів рідини з характерним запахом спирту;
- стікери для маркування фальсифікованих алкогольних напоїв;
- обладнання для виготовлення та пакування фальсифікованих алкогольних напоїв.

Вилучені речові докази слідчим направлено на експертне дослідження. Слідство триває.

Наведені приклади із кримінального провадження та судово-фармацевтичної практики (№№1-7) свідчать про те, що:

➤ в Україні члени злочинних угруповань здійснюють незаконний обіг спирту, який належним чином на підприємствах-виробниках належним чином не обліковується і виробляється в промислових масштабах;

➤ встановлено, що організовані злочинні групи тривалий час (2022-2025 роки) діють у Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Львівській областях;

➤ кримінальне провадження в основному порушувалося за ч.3 ст. 28, ч.1, ч. 2 і ч. 3 ст. 204, ч.1 ст. 199 КК України, що на наш погляд не охоплюють весь спектр злочинної діяльності, яка спрямована злочинцями на дії, що додатково повинні кваліфікуватися і передбачені ст.

➤ завдяки оперативної співпраці служб Бюро економічної безпеки, СБУ, ГУНП в областях, слідчим під керівництвом відповідних прокурорів, своєчасно отримувалися санкції на проведення обшуків внаслідок чого вдавалося вилучати фальсифіковану алкогольну продукцію під марками «відомих брендів»;

➤ по всіх справах слідчими призначалися судові експертизи речових доказів, але є потреба на призначенням судово-медичних і судово-наркологічних експертиз відносно споживачів-потерпілих;

➤ як недолік слід вказати, що у повідомленнях не вказано скільки громадян-споживачів вжило фальсифікований алкоголь, не вказано чи призначались судово-медичні і судово-наркологічні експертизи, та які наслідки захворювання у громадян із врахуванням судово-медичного критерія оцінки тілесних ушкоджень (легкі, середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження або внаслідок вживання фальсифікованого алкоголю громадянин помер) було встановлено;

➤ на сайтах прокуратур Київської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської та Львівської областей не вказано яку шкоду нанесено державі внаслідок незаконного обігу фальсифікованої алкогольної продукції відомих брендів (марок);

➤ прокурорами не надано оцінку щодо діяльності або бездіяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, мерів городів на території яких співробітниками в барах, кафе, мережах торгівельних (продовольчих) магазинів, здійснювався незаконний обіг фальсифікованих лікєро-горілочаних виробів;

➤ не надано правову оцінку бездіяльності власникам барів, кафе, мереж торгівельних (продовольчих) магазинів, ринків, в приміщеннях яких їх підлеглі здійснювали незаконний обіг фальсифікованих лікєро-горілочаних виробів;

➤ потребує на внесення відповідних змін та доповнень до ст. 204 КК України щодо посилення кримінальної відповідальності та штрафних санкцій, про це ми наголошували у попередніх наших статтях.

Аналіз численних випадків фальсифікації товарів, про що наголошують Дибіна Д.Р., Янченко Н.В., дозволив виявити і узагальнити наступні види [37], що приведено на Рис. 3.

Види фальсифікації продукції:

- асортиментна – підробка товарів шляхом зміни їх групової, видової або маркової приналежності, а також країни походження;
- кваліметрична – підробка товару підвищеної якості менш якісним товаром;
- кількісна – обман покупців за допомогою обмірів, обважень і обрахунків;
- вартісна – обман споживачів товарів шляхом встановлення необґрунтовано високих цін на фальсифіковані товари;
- інформаційна фальсифікація товарів обумовлена неправдивою інформацією про них (маркування та товаросупровідні, в тому числі експлуатаційні документи).

Асортиментна	Кваліметрична	Кількісна	Вартісна	Інформаційна
зміна виду або країни походження	заміна якісного товару менш якісним	обмір, обважування, обрахунок	завищення ціни	неправдива інформація в маркуванні чи документації

Рис. 3. Види фальсифікації продукції.

Щодо поширення фальсифікованих товарів (продукції) ними віднесено наступні причини (Рис. 4), а саме:

✓ висока прибутковість і рентабельність незаконного обігу (виробництво, облік, зберігання, перевезення, відсутність контролю якості, реалізації, продажу тощо) фальсифікованої (контрафактної) продукції;

✓ відсутність або недостатність в торговельних організаціях (кафе, барах, ресторанах, магазинах, супермаркетах) товарознавців, що є фахівцями з якості або заміна їх менеджерами, приймальниками, торговими представниками,

які часто не мають професійної освіти та не розуміються з контролю якості товарів;

- ✓ невисокий рівень споживчої культури, що виявляється в незнанні та невмінні отримувати необхідну інформацію про товари і його якість перед прийняттям рішення про їх купівлю\$

- ✓ недостатність інформації у торгових організаціях, у т.ч. і для споживачів про законодавство і нормативно-правові акти, що дозволяють правильно ідентифікувати товар і вчасно виявити про його фальсифікацію, при необхідності призупиняти його продаж та направленні наприклад, алкогольної продукції на експертне дослідження.

Рис. 4. Причини поширення фальсифікованої продукції.

Експертиза по дослідженню фальсифікованої алкогольної продукції, як відмічають Копитько А.П., Заніна Т.А., Мануленко О.В. відноситься до найбільш складної експертизи та потребує комплексного підходу із залученням великої кількості фахівців в різних галузях знань, потребує великого досвіду, наявності інформаційного та технічного забезпечення [38].

Фальсифікацію вина, як пропонують Ковальчук Х.І., Кілієвич К.А., Катрук М.І., експерти вивчають наступними методами дослідження [39]:

- ✓ органолептичними, хімічними, фізико-хімічними;
- ✓ гарантійного терміну зберігання, розливостійкості;
- ✓ мікробіологічної та фізико-хімічної стабільності;
- ✓ ергономічних та економічних показників (маркування, форма пляшки; повнота наливу пляшки і її місткість; ціна; класифікація вина щодо його якості).

Важливо відмітити про те, що Мурликіною Н., Єфімовим П. та Чудак Д. на базі кафедри прикладної хімії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна розроблена та впроваджена робоча програма навчальної

дисципліни «Експертиза харчових продуктів, спиртвмісних сумішей, сильнодіючих та отруйних речовин», яка складена відповідно до освітньо-наукової програми «Матеріалознавча криміналістична експертиза» (другий магістерський рівень) спеціальність 102 Хімія (дисципліна – за вибором, 2024/2025 навчальний роки) [40].

Треба наголосити на тому, що доказовість злочинної діяльності, пов'язаної з обігом фальсифікованих лікєро-горілочаних виборів фіксується на доказах, якими є судово-медичні дослідження на встановлення тяжкості тілесних ушкоджень (легкі, середньої тяжкості або тяжкі). Але важливим є вивчення летальних випадків, тобто судово-медична експертиза трупів, що знаходяться в причинно-наслідкових зв'язках із вживанням фальсифікованого алкоголю, яка проводиться для встановлення причини смерті та обставин, пов'язаних з отруєнням [41]. Це важлива складова в кримінальних розслідуваннях та для встановлення доказів кримінальної відповідальності громадян, які скоїли злочин.

Процедура експертизи трупів приведена на Рис. 3.

Експертиза трупа включає:	
Огляд трупа:	Проводиться для виявлення ознак отруєння, таких як синюшність, набряклість та інші особливості.
Аналіз крові та сечі:	Для виявлення та визначення концентрації алкоголю та токсичних речовин.
Аналіз внутрішніх органів:	Для виявлення пошкоджень та зміни, які могли бути викликані отруєнням.
Прийом речовини, що призвела до отруєння:	Для виявлення складу та концентрації речовини, яка стала причиною смерті.
Метою проведення судово-медичної експертизи є:	Встановлення причини смерті, Виявлення факту отруєння, Визначення концентрації алкоголю та токсичних речовин, Визначення характеру та тяжкості отруєння, Підготовка матеріалів для судового процесу.
Судово-медична експертиза трупів внаслідок вживання фальсифікованого алкоголю – це складна та професійна робота, яка вимагає від експерта високих знань та досвіду.	

Рис. 5. Процедура експертизи трупів.

Для протидії діяльності організованих злочинних угруповань, що пов'язані з фінансово-економічною злочинністю, отриманням «прибутку» внаслідок незаконного обігу спирту, з якого виготовляється фальсифікована лікєро-горілочана продукція (горілка, віскі, вино та інш.) з 1 квітня 2025 року Законом України №4014 внесено зміни до Закону України від 18 червня 2024 року №3817-ІХ «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртвих дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального». Виробники спирту та біоетанолу зобов'язані надавати до ДПС, як органу

ліцензування, розрахунок максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу (далі – Розрахунок) [42, 43]:

➤ Розрахунок подається усіма виробниками спирту та біоетанолу у терміни, якщо ліцензії отримані: починаючи з 1 квітня 2025 року (з дня введення в дію Законом України від 09 жовтня 2024 року №4014-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування акцизним податком спирту етилового та біоетанолу») – до:

- початку провадження своєї діяльності та протягом 30 календарних днів з дня внесення зміни максимальної продуктивності такого обладнання;

- 1 квітня 2025 року (до введення в дію Законом України від 09 жовтня 2024 року №4014-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування акцизним податком спирту етилового та біоетанолу») – протягом одного календарного місяця, наступного за місяцем введення в дію Закону №4014 – протягом травня 2025 року.

➤ Кабінетом Міністрів України задля проведення розрахунків максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу:

- ✓ визначено державну наукову установу «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів», як експертну установу, що уповноважена проводити розрахунок максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу (розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2025 року №108-р);

- ✓ затверджено Порядок визначення максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу (постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2025 року № 350).

➤ Ненадання або несвоєчасне надання розрахунку максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу, в тому числі у разі зміни максимальної продуктивності такого обладнання, є підставою для припинення дії ліцензії.

➤ Повторно подати заяву про отримання нової ліцензії на право провадження таких видів діяльності суб'єкт господарювання має право не раніше ніж через 365 днів з дати прийняття рішення про припинення дії ліцензії.

➤ Починаючи зі звітного періоду (травень 2025 року) виробники спирту етилового та біоетанолу мають визначати податкові зобов'язання з акцизного податку з урахуванням гарантованого податкового зобов'язання (далі – ГПЗ) з акцизного податку, який розраховується виходячи з максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу.

➤ Вимоги щодо визначення гарантованого податкового зобов'язання з акцизного податку за податковий (звітний) період не поширюються на суб'єктів господарювання, які здійснюють виключно виробництво біоетанолу та мають відповідну ліцензію.

➤ Законом України від 09 жовтня 2024 року №4014-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо

особливостей оподаткування акцизним податком спирту етилового та біоетанолу» було внесено зміни до законів і нормативно-правових актів, а саме:

- ✓ Податкового кодексу України;
- ✓ Закону України від 18 червня 2024 року №3817-IX «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», в частині встановлення окремих особливостей обчислення акцизного податку виробниками спирту етилового та біоетанолу;

- ✓ Постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2025 року №350 «Про затвердження Порядку визначення максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу»;

- ✓ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2025 року №108-р «Про визначення державної установи, уповноваженої проводити розрахунок максимальної продуктивності обладнання для виробництва спирту етилового, біоетанолу».

Поряд із проблемами незаконного обігу фальсифікованої лікєро-горілочної продукції, правоохоронна система та сфера охорони здоров'я Філіппін та Туреччини на протязі останніх років зіткнулася зі зростаючою кризою, пов'язаною з обігом на «чорному ринку» фальсифікованого алкоголю. Підроблені алкогольні напої загрожують громадському здоров'ю внаслідок отруєння, що викликає занепокоєння у туристів та місцевих жителів. Це викликано тим, що [44]:

- ціни на алкогольні напої у Туреччині продовжують зростати через різке підвищення податків, що викликало зростання виробництва та споживання підроблених алкогольних напоїв (м. Стамбул, м. Анталія, м. Бодрум, м. Ізмір);
- з початку 2025 року понад 100 громадян загинули через вживання фальсифікованих алкогольних напоїв;
- туристи вживають неліцензовані напої з підпільних джерел, не підозрюючи про потенційно смертельні наслідки;
- фальсифікований алкоголь виготовляється з використанням промислового метанолу – високотоксичної речовини, побічні дії якої вразливе діють на організм людини (сліпота, порушення робот и психоневрологічної системи, відмова роботи окремих органів і навіть летальні випадки);
- органи державної влади проводять загальнонаціональні рейди (готелі, бари, ресторани, нічні клуби) задля вилучення із незаконного обігу фальсифікованих алкогольних напоїв у великих містах (Стамбул, Анталія, Бодрум, Ізмір); проте «чорний ринок» фальсифікованих алкогольних напоїв продовжує зростати;
- багато туроператорів, які підписують угоди з готелями, висловили стурбованість щодо наявності підроблених алкогольних напоїв на курортах за системою «все включено», особливо в таких туристичних центрах, як Бодрум, Мармарис та Аланія закладах (намагаються скоротити витрати, подаючи споживачам розбавлений або підроблений алкоголь)

- влада рекомендує туроператорам і споживачам купувати алкоголь у ліцензованих магазинах, супермаркетах, магазинах безмитної торгівлі, уникати вуличних торговців, невідомих роздрібних продавців, які продають дешевий алкоголь;

- якщо після вживання алкоголю у вас виникли затуманений зір, нудота, запаморочення або утруднене дихання, негайно потрібно звернутися за медичною та реабілітаційною допомогою;

- компетентні органи Туреччини намагаються вжити ефективні заходи за для підвищення рівня контролю та припинення незаконного обігу фальсифікованої алкогольної продукції.

За звітом експертів Транснаціонального альянсу за 2023-2024 роки щодо рівня і ефективності боротьби правоохоронних органів Філіппін [45]:

- у 2024 році Національний комітет з прав інтелектуальної власності (NCIPR) вилучив контрафактні товари (включаючи алкоголь) на суму 41 млрд. рупій (порівняно з 26 млрд. рупій у 2023 році);

- 31% споживання алкоголю в країні не реєструвалося, що становить до 40 мільярдів рупій втрачених щорічних податкових надходжень;

- втрачена можливість побудувати понад 36 000 нових класних кімнат для дітей у державних школах;

- втрачена можливість будівництва-прокласти понад 1300 кілометрів доріг або побудувати 8 нових державних лікарень;

- втрата 1,6 мільярда рупій пов'язані з контрабандою, тоді як контрафактний алкоголь виснажує державну скарбницю на 22,5 мільярда рупій;

- зростання обсягів вилучених контрабандних товарів підкреслює актуальність проблеми контрафактного алкоголю та його негативного впливу на економіку, легальний бізнес та громадську безпеку.

У продовження вивчення причин та умов, що спричиняють захворюваність внаслідок незаконного обігу, виготовлення і продажу через легальні торговельні мережі споживачам фальсифікованої алкогольної продукції, провідними вченими України Волошиною Н.П., Лінським І.В., Гайдучок І.Г., Пиндус В.Б., Шаповаловою В.О., Федоровим Ю.В., Чуєвим Ю.Ф., Мацко Н.В., Невзгодою О.А., Невзгодою А.А., Волошиним-Гапоновим І.К., Півовар С.М., Зброжек С.І., Гудзенко А.О., Ковпак А.В. та ін., проводяться мультидисциплінарні дослідження організаційно-правової процедури доступності для пацієнтів з ковідними, постковідними, лонгковідними, адиктивними, коморбідними розладами медико-фармацевтичної допомоги [46-128]:

- ✓ нових методик щодо лікування пацієнтів під час фармакотерапії і впровадження у медичну практику ефективних клінічних протоколів, що базуються на доказах. Спостерігається збільшення кількості громадян, які звертаються за неврологічними та нейропсихологічними консультаціями, через наявність суб'єктивних когнітивних скарг, який не включено до міжнародних діагностичних посібників МКХ-11 або DSM-5 (опис стану, що характеризується стійким самосприйняттям зниженої когнітивної діяльності понад типове, без об'єктивних доказів, після стандартизованої клінічної оцінки) [129, 130];

- ✓ удосконалення системи правовідносин «лікар-пацієнт-фармацевт-адвокат» під час обігу життєво-необхідних лікарських засобів всіх клініко-фармакологічних, номенклатурно-правових і класифікаційно-правових груп;
- ✓ узагальнення пропозицій щодо удосконалення законодавства та нормативно-правових актів;
- ✓ розробка нових оригінальних та комбінованих лікарських засобів та їх фармакоекономічна оцінка за для доступу пацієнтів і ефективного використання в лікувальній практиці.

Необхідно вивчати досвід видавничої практики монографій під керівництвом видатних вчених України, Європи і світу, а саме доктора медичних наук, професора [Волошина П.В.], доктора біологічних наук, професора, академіка НАМ України [Стефанова О.В.] [131-133], доктора медичних наук, професора [Сосіна І.К.] [134-136]. З результатами вказаних вчених фактично збігаються думки іноземних лікарів Brady K.T., Levin F.R., Galanter M., Kleber H.D., які є членами Американської психіатричної асоціації. Наведено у 6-му виданні посібника «Лікування розладів, пов'язаних із уживанням психоактивних речовин». Являє собою ґрунтовне перероблене видання, що включає багато абсолютно нових розділів, присвячених сучасним підходам до політики лікування та спеціальним темам, а саме [137]:

- нормативно-правовим та практичним аспектам залежності у професійній сфері;
- огляду сучасних літературних джерел;
- використання усвідомленості, фізичних вправ та інших практик для розуму та тіла (наприклад, йоги, акупунктури, тай-чи), як доповнення або альтернативи стандартним методам лікування замісної підтримувальної терапії;
- вивчення галюциногенів, механізмів дії, психоактивних ефектів, потенційних терапевтичних переваг, ризику при вживанні;
- вивчення вживання канабісу, що охоплює: огляд нейробіології; ефективні підходи до лікування та реабілітації; стратегії зменшення шкоди від розладів, пов'язаних із вживанням канабісу; розвиток державно-правової політики щодо обігу (вживання) канабісу.
- вивчення обігу (вживання) нікотину та тютюну, які охоплюють наступні огляди: нейробіологія; інструменти клінічної оцінки; лікування розладів, пов'язаних із вживанням тютюну; організаційно-правова політика щодо втручання у сфері охорони здоров'я внаслідок вживання тютюну;
- вивчення вживання психоактивних речовин та нових психоневрологічних розладів, що часто виникають одночасно; що виникають подвійні розлади, пов'язаний з більшою тяжкістю симптомів та гіршими довгостроковими наслідками розладів, ніж будь-який з цих розладів окремо;
- вивчення наслідків психіатричної коморбідності, яка охоплює: епідеміологію; оцінку та лікування розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, які виникають одночасно з психотичними розладами, розладами настрою, тривожністю, порушеннями харчування, розладами дефіциту уваги/гіперактивності або розладами, пов'язаними з отриманням травм різного генезу;

- вивчення особливих груп населення;
- вивчення замісної підтримувальної терапії серед: підлітків; жінок (включаючи перинатальні проблеми); представників сексуальних та гендерних меншин; людей похилого віку; пацієнтів із хронічним болями різного генезу; розглядаються, як і поведінкові розлади, що викликають залежність, та міжкультурні аспекти розладів, пов'язані із вживанням психоактивних речовин та розладів, що викликають залежність.
- аналіз сфери громадського здоров'я: опіоїдна епідемія в США; політико-правові підходи щодо обігу канабісу та його вживання; проблеми ВІЛ/СНІД та гепатит С; нікотинова залежність; використання замісної підтримувальної терапії.

Таким чином, проведено кримінально-правові, судово-медичні, судово-наркологічні, судово-фармацевтичні, реабілітаційні дослідження щодо вивчення наслідків для фінансово-економічної системи України незаконного обігу фальсифікованої алкогольної продукції вживання якої загрожує життю і здоров'ю громадян та сприяє на поширення супутніх розладів та захворюваності.

Висновки:

1. Забезпечення державою належного контролю у сфері торгівлі, зокрема в аптечному бізнесі, створює правові гарантії для населення на доступ до якісних і безпечних лікарських засобів та продуктів харчування. Водночас фальсифікація алкогольної продукції залишається актуальною загрозою громадському здоров'ю, що призводить до тяжких наслідків, включно з летальними випадками серед працездатного населення.

2. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про існування організованих злочинних груп, які здійснюють незаконне виробництво та обіг фальсифікованого алкоголю у промислових масштабах на території кількох регіонів України. Виявлені порушення охоплюють лише частину кримінально-каранної поведінки, а відсутність повного юридичного аналізу свідчить про необхідність внесення змін до чинного законодавства, зокрема до статті 204 КК України.

3. Встановлено, що слідчі та оперативні підрозділи (СБУ, Бюро економічної безпеки, Національна поліція) ефективно виявляли канали збуту фальсифікату, проте в кримінальних провадженнях бракує інформації про наслідки для потерпілих, не вказано кількість постраждалих осіб, не проведено належного обсягу судово-медичних і судово-наркологічних експертиз, що ускладнює подальшу кваліфікацію діянь і притягнення винних до відповідальності.

4. Неналежна прозорість і відсутність повної інформації з боку прокуратур регіонів щодо економічних збитків, людських втрат та ролі органів місцевого самоврядування у попередженні злочинів свідчать про наявність системних прогалин у державному нагляді. Відсутність належної правової оцінки бездіяльності суб'єктів господарювання, у чиїх закладах збували фальсифікат, є одним із факторів безкарності.

5. Поглиблення міждисциплінарних досліджень у сфері медичного, правового та фармацевтичного забезпечення осіб, які страждають на алкоголізм

і супутні захворювання, має сприяти розробці нових методик лікування, впровадженню клінічних протоколів, удосконаленню моделі «лікар-пацієнт-фармацевт-адвокат», а також формуванню ефективних механізмів захисту прав пацієнтів.

6. Актуальним є питання відповідальності держави як гаранта якості продукції, що реалізується на споживчому ринку. Потребує оновлення постанова КМУ № 1303 та інші нормативно-правові акти щодо безоплатного та пільгового забезпечення ліками, а також розробка правового механізму компенсації шкоди, завданої внаслідок вживання фальсифікованої продукції.

7. Необхідне посилення кримінальної та фінансово-економічної відповідальності за злочини, пов'язані з обігом фальсифікованих алкогольних виробів. Законодавчі ініціативи мають враховувати не лише економічну шкоду, а й шкоду життю та здоров'ю громадян із урахуванням висновків судово-медичних експертиз.

8. Пріоритетом державної політики має стати стимулювання розробки нових оригінальних та комбінованих лікарських засобів, а також фармакоекономічне обґрунтування їх доступності для пацієнтів, зокрема у сфері наркологічної допомоги та лікування наслідків отруєння фальсифікованим алкоголем.

Конфлікт інтересів. Автори засвідчують, що не мають конфлікту інтересів та/або конкуруючих інтересів.

Фінансування. Жодна державна або приватна установа не фінансувала це дослідження.

Подяка. Автори статті висловлюють подяку доктору фармацевтичних наук, професору Шаповаловій В.О. за допомогу в опрацюванні матеріалу, цінні зауваження та створення доброзичливої і конструктивної атмосфери під час опрацювання зауважень.

Література.

1. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 23, ст.158. Редакція від 05.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
2. Актуальні запитання – відповіді щодо ліцензування роздрібної торгівлі алкогольними та тютюновими виробами. Офіційний портал Державна податкова служба у Черновецькій області. 07.11.2019. URL: <https://cv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-396713.html>
3. Ліцензування оптової, роздрібної торгівлі, імпорту та виробництва лікарських засобів. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. 09.08.2023. URL: <https://www.dls.gov.ua>
4. Бізнес стурбований зростанням кількості товарів «look alike» на ринку алкогольних напоїв Європейська Бізнес Асоціація. 26.09.2018. URL: <https://eba.com.ua/biznes-sturbovanyj-zrostannyam-kilkosti-tovariv-look-alike-na-rynku-alkogolnyh-napoyiv/>
5. Lavoshnik O., Gryzodoub O., Diachenko L., Trunova A., & Kotova E. State Pharmacopoeia of Ukraine and Pharmaceutical Law: State Quality Standard for

- Medicines for Standardization and Quality Control During Circulation in Healthcare and Pharmacy Sectors. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2025. Vol. 5. No.1. P. 1-20. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v5i1.176>
6. Gryzodoub O., Shapovalov V. Quality Systems in Pharmacy: Multidisciplinary Context of the State Pharmacopoeia of Ukraine. SSP Modern Law and Practice. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v3i1.81>
7. Shapovalova V., Shapovalov V., Osyntseva A., Negretskii C., & Derkach A. Organization of the Pharmaceutical Business, Industrial Pharmacy and Forensic Pharmacy Concerning the Competences of Quality Management During the Circulation of Medical Products: GxP Standards. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2022. Vol. 3. No. 2. P. 1-20. DOI: <https://doi.org/10.52914/apmp.v3i2.44>
8. В Україні зафіксували випадки отруєння людей фальсифікованим алкоголем: де відбувався продаж небезпечної продукції. ZhitomirToday. 20.05.2025. URL: <https://zhitomir.today/news/ukrayinciv-truyili-palenim-alkogolem-de-prodavali-pidrobku/>
9. Верстюк І. Під час війни більше пиячать? Чому в Україні зростає споживання алкоголю та як змінюється ринок спиртних напоїв. Hromadske. 28.08.2024. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/229841-pid-chas-viyny-bilshe-pyachat-chomu-v-ukrayini-zrostaye-spozyvannia-alkoholiu-ta-iak-zminiuyetsia-rynok-spyrtnykh-napoyiv>
10. Бойко М. Стало відомо, скільки людей в Україні померло через отруєння алкоголем: статистика. ТСН. 06.08.2021. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/stalo-vidomo-skilki-lyudey-v-ukrayini-pomerlo-cherez-otruyennya-alkogolem-statistika-1841113.html>
11. Шаповалова М. Як не купити підроблений алкоголь. Opendatabot. 30.10.2018. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/255-fake-alcohol>
12. У Дніпрі четверо осіб загинуло через отруєння алкоголем. ТСН. 24.06.2020. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/u-dnipri-chetvero-osib-zaginuli-cherez-otruyennya-alkogolem.html>
13. Рудоманов О. Як закрити алкоточку? LB.ua 22.12.2018. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_rudomanov/415657_yak_zakriti_alkotochku.html
14. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. №25-26, ст.131. Редакція від 09.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань». Верховна Рада України. Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF#Text>
16. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30, ст. 141. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. №1068 «Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України». Верховна

- Рада України. Редакція від 03.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF#Text>
18. Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності - SOCTA Україна). Київ: Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ». 2022. С. 1-118. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf>
19. Колесник Б. Дипломна робота бакалавра на тему: Контрафактні товари в Україні: історико-правовий аналіз. Дніпро: Університет митної справи та фінансів. Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин. Кафедра історії та теорії держави і права. 2023. С. 1-65. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/6361/1/2023_Kolesnyk_032_Bak.pdf
20. Osyntseva A., Shapovalov B. Falsified Alcohol: Forensic and Pharmaceutical, Forensic and Narcological, Forensic and Medical Consequences for Life and Health of a Citizen. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2024. Vol. 5. No 1. P. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.52914/apmp.v5i1.64>
21. Veits O., Shapovalov V., & Shapovalov V. Counterfeit Alcohol Products: Money Laundering, Deterioration of Public Health, Operational and Investigative, Criminal and Legal, Forensic, Social and Economic Consequences of Illegal Circulation and Use. SSP Modern Law and Practice. 2025. Vol. 5. No 1. P. 1-40. <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v5i1.179>
22. Shapovalov V. Forensic Pharmacy, Organization of Pharmaceutical Business, Drug Technology, Medical, Pharmaceutical, And Criminal Law: The State System of Combating the Illegal Circulation of Narcotic Drugs and Psychotropic Substances and Their Abuse in Pandemic Condiiti. SSP Modern Law and Practice. 2022. Vol. 2. No 3. P. 1-35. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v2i3.66>
23. Haiduchok I., Shapovalov V. Organizational and legal measures of state control of reforming and modernizing the health care on principles of pharmaceutical and medical law. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2021. Vol. 1. No 1-2. P. 1-8. URL: <https://apmplmi.com/index.php/apmp/article/view/1>
24. Розпорядження Державного Комітету України з монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів (Держспецмонополія України) від 09.02.2000 №13 «З метою недопущення фальсифікації алкогольних напоїв та проведення відповідних заходів контролю». Верховна Рада України. Редакція від 09.02.2000. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0013265-00#Tex>
25. Наказ Комітету України з монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів від 18.12.1998 N 27 «Про затвердження Порядку проходження документів у Держспецмонополії України для погодження видачі ліцензій на право здійснення роздрібної торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами» (Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12.03.1998 за №161/3454). Верховна Рада України. Скасування державної реєстрації 22.08.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0161-99#Text>
26. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.1998 N 1694 «Про затвердження Положення про порядок погодження видачі ліцензій на право експорту, імпорту спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв

- та тютюнових виробів, на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами». Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ N 284 (284-2001-п) від 28.03.2001. Верховна Рада України. Втрата чинності від 28.03.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1694-98-%D0%BF#Text>
27. Боротьба із алкогольним фальсифікатом продовжується. Офіційний портал Головного управління ДПС у Житомирській області 23.03.2021. URL: <https://zt.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-458662.html>
28. Фальсифікованого алкоголю в Україні більше, ніж «казенного». Пропозиція. 03.10.2018. URL: <https://propozitsiya.com>
29. Контрафактний алкоголь: скільки його в Україні? Радіо Свобода. 25.07.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28637330.html>
30. Поліцейські перекрили канал постачання на Житомирщину фальсифікованого спирту з Волині. 20 хвилин. 02.01.2023. <https://zt.20minut.ua/Kryminal/politseyski-perekrili-kanal-postachannya-na-zhitomirshchinu-falsifikova-11755271.html>
31. Продавала «елітні напої» на базарі: перед судом постане одна з учасниць підпільного збуту фальсифікату. Офіційний вебпортал ГУ НП В Житомирській області. 19.01.2024. <https://zt.npu.gov.ua/news/prodavala-ELITNI-napoi-na-bazari-pered-sudom-postane-odna-z-uchasnyts-pidpilnoho-zbutu-falsyfikatu>
32. Бюро економічної безпеки на Київщині припинило підпільне виробництво алкогольних виробів. Бюро економічної безпеки України. 21.04.2025. URL: <https://esbu.gov.ua/news/biuro-ekonomichnoi-bezpeky-na-kyivshchyni-prypynylo-pidpilne-vyrobnytstvo-alkoholnykh-vyrobiv>
33. У Кривому Розі прокурори ліквідували незаконну схему виготовлення і збуту алкогольних виробів. Офіс Генерального прокурора. 07.04.2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/u-krivomu-rozi-prokurori-likvidovali-nezakonnu-sxemu-vigotovlennya-i-zbutu-alkogolnix-virobiv>
34. БЕБ на Львівщині викрило організовану групу, яка виготовляла фальсифікований алкоголь. Бюро економічної безпеки України. 08.02.2024. <https://esbu.gov.ua/news/beb-na-lvivshchyni-vykrylo-orhanizovanu-hrupu-iaka-vyhotovliala-falsyfikovanyi-alkohol>
35. БЕБ на Львівщині вилучило лінію для незаконного виготовлення алкогольних напоїв. БЕБ України. 03.05.2024. <https://esbu.gov.ua/news/beb-na-lvivshchyni-vyluchylo-liniiu-dlia-nezakonnogo-vyhotovlennia-alkoholnykh-napoi>
36. На Донеччині прикордонники викрили підпільний цех з виробництва фальсифікату (ВІДЕО). Офіційний вебсайт Державна прикордонна служба. 23.05.2025. <https://dpsu.gov.ua/uk/news/47243-video-na-donechchini-prikordonniki-vikrili-pidpilnij-ceh-z-virobnictva-falsifikatu>
37. Дибіна Д.Р., Янченко Н.В. Проблеми ідентифікації та фальсифікації товарів: види, причини та наслідки. Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2–3 квітня 2020 року). Полтава: ПУЕТ. 2020. С. 99-101. URL: <https://core.ac.uk/download/326487605.pdf>
38. Копитько А.П., Заніна Т.А., Мануленко О.В. Дослідження фальсифікованої алкогольної продукції. Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів:

- матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2–3 квітня 2020 року). Полтава: ПУЕТ. 2020. С. 134-136. URL: <https://core.ac.uk/download/326487605.pdf>
39. Ковальчук Х.І., Кілієвич К.А., Катрук М.І. Сучасні способи фальсифікації виноградних вин. Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2–3 квітня 2020 року). Полтава: ПУЕТ. 2020. С. 121-126. URL: <https://core.ac.uk/download/326487605.pdf>
40. Мурликін Н., Єфімов П., Чудак Д. Робоча програма навчальної дисципліни «Експертиза харчових продуктів, спиртовмісних сумішей, сильнодіючих та отруйних речовин». Складена відповідно до освітньонаукової програми «Матеріалознавча криміналістична експертиза» (другий магістерський рівень) спеціальність 102 Хімія (дисципліна – за вибором, 2024/2025 навчальний рік). Харків: кафедра прикладної хімії Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 04.09.2024. 16 с. URL: [https://chemistry.karazin.ua/files/_2.%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%A5%D0%9F%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%94%D0%9E%D0%A0\(2024-2025\)_0.pdf](https://chemistry.karazin.ua/files/_2.%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%A5%D0%9F%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%94%D0%9E%D0%A0(2024-2025)_0.pdf)
41. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. No 6 «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 липня 1995 р. за No 254/790). Верховна Рада України. 17.01.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>
42. З 1 квітня 2025 року виробники спирту та біоетанолу надають до ДПС розрахунок максимальної продуктивності обладнання. Державна податкова служба України. 04.04.2025. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/kontrol-virobnitstva-i-obigu-pidaktsiznih-tovariv/885639.html>
43. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2024. №№ 42-45, ст.259. Редакція від 19.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3817-20#Text>
44. Turkey Emerges as a Fake Alcohol Hotspot in 2025 While Authorities Battle to Contain the Expanding Black Market. Traveland and Tour World. 24.02.2025. URL: <https://www.travelandtourworld.com/news/article/turkey-emerges-as-a-fake-alcohol-hotspot-in-2025-while-authorities-battle-to-contain-the-expanding-black-market/>
45. Illicit alcohol costs P40B in lost annual tax revenue, says alliance vs illicit trade. By the Philippine business and news. 24.02.2025. <https://thephilbiznews.com/2025/02/24/economic-impact-and-health-hazard-of-drinking-counterfeit-alcohol/>
46. Сосін І.К., Волков О.С., Чуєв Ю.Ф. та ін. Фармакологічні антикрєнінгові програми подолання патологічного потягу до алкоголю та їх психотренінговий аналог Biofeedback. Пляда. 2016. С. 175-181. <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/4f036b63-ae51-48e6-b4c3-d46cf22e7779/content>

47. Патент на корисну модель №75275. «Спосіб професора І.К. Сосіна антикревінгового біоадаптивного аутотренінгу при алкогольній залежності». (Сосін І.К., Романовський О.Г., Горбань А.Є., Чухрієнко К.П., Шаповалова В.О., Волков О.С., Шаповалов В.В., Гончарова О.Ю., Шаповалов В.В., Шаповалов В.В. (мол), Чуєв Ю.Ф., Друзь О.В., Сквиря І.М., Осипов О.А., Агапов Д.О.); заявник і патентовласник Харк. мед. акад. післядип. освіти. – № u201206044; заявл. 21.05.2012; опубл. 26.11.2012; Бюл.№ 22/2012. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/15e2ae94-160d-4126-8fc9-b5eb8070bfe8/content>
48. Shapovalov V. (Jr.), Shapovalova V., Shapovalov V. et al. Analysis of the range of medicines for the pharmaceutical correction of the alcohol tremor in the structure of abstinent alcohol dependence syndrome. *Annals of Mechnikov's Institute*. 2020. No 2. P. 57-64. URL: <https://journals.urau.ami/article/view/192443>
49. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V., Khalin M.M. et al. Farmatsevtichne pravo v bezpechnomu samolikuvanni. *Likarski zasoby, yaki vidpuskaiutsia bez retsepta likaria*. Kharkov: «Skorpion». 2010. 1200 p.
50. Zbrozhek S.I., Shapovalova V.O., Shapovalov V.V. et al. Processing of the control regime of medicines for pharmacotherapy of chronic pain syndrome in the field of palliative aid. *Likars'ka Sprava*. 2019. No 5-6. P. 111-118. DOI: [https://doi.org/10.31640/JVD.5-6.2019\(15\)](https://doi.org/10.31640/JVD.5-6.2019(15))
51. Nevzghoda O., Osyntseva A., Shapovalov V. et al. Antitussive codeine medicines in Ukraine: clinical and pharmacological, marketing, regulatory aspects, and forecasts. *Annals of Mechnikov's Institute*. 2025. No. 1. P. 33-45. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15011812>
52. Nevzghoda O., Shapovalov V., Osyntseva A. et al. Codeines Medicine: ABC/VED Analysis, Effectiveness and Rationality of Application. *Annals of Mechnikov's Institute*. 2024. No. 4. P. 29-34. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14275098>
53. Fedorov Y., Kovpak A. Modern scientific and Research work of the teaching staff during 2020-2024 and Prospects for its development for the period until 2030 at Lviv medical university. *Actual Problems of Medicine and Pharmacy*. 2025. Vol. 6. No. 1. P. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.52914/apmp.v6i1.74>
54. Hayduchok I., Tukhar I., Shapovalov V. Chronic Pancreatitis, comorbid with alcohol addiction: epidemiology, causes, developmental features, symptoms and supportive pharmaceutical therapy. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v2i2.46>
55. Pyvovar S., Rudyk I. Lysosomal storage diseases and cardiovascular system (Review article). *Actual Problems of Medicine and Pharmacy*. 2025. Vol. 6. 1. P. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.52914/apmp.v6i1.72>
56. Shapovalova V. Extemporaneous preparations in the pharmacotherapy of nervous system disorders: pharmaceutical management, marketing, analysis, application. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2023. Vol. 3. No. 4. P. 1-7. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v3i4.111>
57. Chernenko M., Voloshyna N., Vasylovskyy V. et al. Study of the Level of Matrix Metalloproteinase-9 as an Indicator of Activity of Inflammatory Process Among

- Patients Suffering from Multiple Sclerosis. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2025. Vol. 5. No. 2. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v5i2.184>
58. Vasylovskyy V., Nehreba T., Chernenko M. et al. Modern Experience of Pharmacotherapeutic Use and Effectiveness of Endolumbal Administration of Glucocorticoids in Progressive Types of Course for Multiple Sclerosis. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2024. Vol. 4. No 3. P. 1-10. <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v4i3.157>
59. Shapovalov V.V., Linskiy I.V. Evidence-based pharmacy: definition of the control regime for the medicines in the pharmaceutical correction schemes of the opioid dependence. Farmatsevychnyi Zhurnal. 2013. No 3. P. 35-40. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/39924>.
60. Shapovalov V., Linsky I. Influence of the genetic and environmental components on the addictive dependence development of the drug addicted patients with deviant behavior (forensic and pharmaceutical aspects). Farmatsevychnyi Zhurnal. 2011. No. 5. P. 30-34. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/585>
61. Shapovalov V., Vasina Y., Shapovalova V. et al. Forensic pharmaceutical research problems hearing disorders in patients suffering from addictive disorders due to health substance abuse. Farmatsevychnyi Zhurnal. 2012. No 4. P. 33-36. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/49325>.
62. Chernykh V.P., Kabachnyi V.I., Shapovalova V.A. et al. Biologically active substances in hydrazide derivatives of succinic heterylamides. Pharm. Chem. J. 1989. Vol. 23. No 7. P. 575-578. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF0076465928>
63. Hayduchok I.G., Shapovalova V.O., Ishcheikin K.E. et al. Pharmacoeconomic approaches for pharmacotherapy of rheumatoid arthritis. Likars'ka Sprava. 2021. No 1-2. P. 70-79. DOI: [https://doi.org/10.31640/JVD.1-2.2021\(11\)](https://doi.org/10.31640/JVD.1-2.2021(11))
64. Gudzenko A., Shapovalov V., Shapovalova V. et al. Organizational and Legal Aspects of the Use of Marketing Analysis of Multivitamin Complexes for Pharmaceutical Provision of Health Diseases Among Combatants. Acta Scientific Pharmaceutical Sciences. March 2021. Vol. 5. Issue 4. P. 74-80. URL: <https://actascientific.com/ASPS/pdf/ASPS-05-0704.pdf>
65. Shapovalov V.V., Gudzenko A.A., Shapovalova V.A. et al. Results of the ABC/VEN-analysis of narcotic analgesic drugs used in the pharmacotherapy of malignant tumors. Likars'ka Sprava. 2018. No 5-6. P. 162-168. DOI: [https://doi.org/10.31640/JVD.5-6.2018\(28\)](https://doi.org/10.31640/JVD.5-6.2018(28))
66. Shapovalova V. Alcoholic Hepatitis: An Experimental Meta-Analysis. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2023. Vol. 3. No 1. P. 1-11. 2023. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v3i1.77>
67. Shapovalova V. An Innovative Multidisciplinary Study of The Availability of Coronavirus Vaccines in The World. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2022. Vol. 2. No 2. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v2i2.45>
68. Hayduchok I., Shapovalov V. Organizational and legal measures of state control of reforming and modernizing the health care on principles of pharmaceutical and medical law. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2021. Vol. 1. No 1-2. P. 1-8. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v2i2.53>

69. Shapovalov V. Use of innovative technologies in pharmacotherapy with target nanotherapy on the principles of evidence-based medicine and pharmacy. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2021. Vol. 1. No. 1-2. P. 1-13. URL: <https://apmplmi.com/index.php/apmp/article/view/16>
70. Shapovalova V., Shapovalov V., Negretsky S. Forensic and pharmaceutical problems concerning circulation of cannabis: perspectives of state control, medical and narcological health effects. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2021. Vol. 1. No 1-2. P. 1-4. URL: <https://apmplmi.com/index.php/apmp/article/view/17>
71. Osyntseva A. Forensic and evidence pharmacy: features of medical, pharmacological and pharmaceutical correction. Actual Problems of Medicine and Pharmacy. 2021. Vol. 1. No 1-2. P. 1-11. URL: <https://apmplmi.com/index.php/apmp/article/view/19>
72. Osyntseva A., Shapovalov V. Management and marketing of circulation of first-line antituberculosis medicines: use of innovative research technologies. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2023. Vol. 3. No. 4. P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v3i4.114>
73. Osyntseva A. Use of B Vitamins in Pharmacotherapy of Tuberculosis: Retrospective and Marketing Analysis. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2024. Vol. 4. No. 3. P. 1-26. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v4i3.154>
74. Chuiev Yu., Shapovalova V. Interdisciplinary pharmacoeconomic study of pharmacotherapy of cupping of drunk forms of alcohol dependence: clinical and pharmacological, organizational, legal and marketing experiment. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v1i2.24>
75. Chuiev Y., Shapovalova V. Integrated ABC/VEN-Analysis of Drug Prescriptions in Pharmacotherapeutic Schemes for Relief of Drunken Forms of Alcohol Dependence. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2022. Vol. 2. No. 1. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v2i1.35>
76. Shapovalov V., Shapovalova V., Kuryzheva O. et al. The need to increase state control over the circulation of medicinal plants, which has psychoactive properties (on the basis of forensic pharmacy). Farmatsevtichnyi Zhurnal. 2010. No. 5. P. 16-20. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/721>
77. Shapovalov V., Shapovalova V., Malinina N. The forensic pharmacy, as component part of the state checking after violations and removal of reasons and terms which are instrumental in violations system, is related to illegal turn of precursors. Farmatsevtichnyi Zhurnal. 2009. No. 5. 61-66. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/915>
78. Chernenko M., Nehreba T., Voloshyna N. et al. Modern Pulse Corticosteroid Therapy in Patients with Multiple Sclerosis: Adverse Events and Clinical and Pharmacological Measures to Eliminate Them. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2025. Vol. 5. No. 1. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v5i1.173>
79. Zbrozhek S., Shapovalova V., Shapovalov V., Hmelevskiy M. Organizational and legal research of indicators of incidence and prevalence of diabetes mellitus in countryside areas. Annals of Mechnikov's Institute. 2017. No. 1. P. 44-53. URL: <https://journals.uran.ua/ami/article/view/190057>

80. Shapovalova V., Malinina N., Shapovalov V. et al. Pharmaceutical law: forensic and pharmaceutical identified risks use psychotropic substances in stock of drugs for weight loss. *Farmatsevychnyi Zhurnal*. 2011. No. 5. P. 35-37. URL <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/586>
81. Shapovalov V., Shapovalova V., Sorokin A. et al. Pharmaceutical law: forensic and pharmaceutical study of the causal relationships between beer alcoholism, illegal actions, disorders of health medical and pharmaceutical help on basis of proving pharmacy. *Farmatsevychnyi Zhurnal*. 2010. No. 2. P. 27-32. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/840>
82. Pyndus V., Shapovalov V. Study of Pharmaceutical Provision Under the Program of Medical Guarantees in Ukraine. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2024. Vol. 4. No 3. P. 1-10. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v4i3.155>
83. Shapovalova V., Shapovalov V., Hmelevskoy N. et al. Forensic and pharmaceutical aspects of counteracting the circulation of substandard and counterfeit medicines. *Health of Society*. 2017. Vol. 6. No. 1-2. P. 98-102. URL: <https://doi.org/10.22141/2306-2436.6.1-2.2017.122109>
84. Shapovalov V., Vasina Y., Shapovalova V. et al. Forensic pharmaceutical research problems hearing disorders in patients suffering from addictive disorders due to health substance abuse. *Farmatsevychnyi Zhurnal*. 2012. No. 4. P. 33-36. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/493>
85. Radionova V.A., Shapovalova V.A., Linsky I.V. et al. Forensic pharmacy and narcology: psychological features as indicators of susceptibility to the development of addictive disorders health in women. *Farmatsevychnyi Zhurnal*. 2013. No. 1. P. 32-37. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/430>
86. Shapovalov V.V., Shapovalov V.V., Shapovalova V.O. et al. Forensic, pharmaceutical and criminalistics examination of the facts of murders committed by women in intoxicated state. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2015. Vol. 1. No. 7. P. 1-26. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2015.1.63529>
87. Shapovalov V., Osyntseva A., Veits O. et al. Multidisciplinary Study of Alcohol Abuse from the Perspective of Pharmaceutical Law and Forensic Pharmacy. *SSP Modern Law and Practice*. 2024. Vol. 4. No. 1. P. 1-16. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v4i1.133>
88. Shapovalov V. (Jr.), Gudzenko A., Shapovalova V. et al. Forensic and pharmaceutical study of the presence of a causal link between the degree of alcohol abuse and qualification level of the respondents. *Pharmacia*. 2017. Vol. 66. No 3. P. 31-39. URL: <http://bsphs.org/wp-content/uploads/2017/11/Shapovalov.pdf>
89. Shapovalov V. Falsified alcohol: multidisciplinary forensic and pharmaceutical, criminal and legal, clinical and pharmacological study of circulation and factors of destruction of human body. *SSP Modern Law and Practice*. 2023. Vol. 3. No. 2. P. 1-18. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v3i2.89>
90. Nevzghoda O., Nevzghoda A. Thoracoscopy and Video-Assisted Thoracoscopy in Diagnostics of Pneumothoraxes, Traumatic Defects of Thorax with Pneumothoraxes. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2023. Vol. 3. No. 4. P. 1-10. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v3i4.112>

91. Shapovalov V., Diachenko A. Interdisciplinary Forensic and Pharmaceutical Study of Illegal circulation of falsified alcoholic beverages to combat crime and prevent Public Health disorders. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmppm.v3i1.86>
92. Osyntseva A. Polydrug addiction: multidisciplinary forensic and pharmaceutical, organizational and legal, and technological study of factors of formation and development. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2022. Vol. 2. No. 4. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmppm.v2i4.72>
93. Matsko N., Pokhmurska-Hudym N., Ambrozevych Z. et al. Modern Apitherapy in the Treatment of Lyme Arthritis. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2025. Vol. 5. No. 1. P. 1-18. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmppm.v5i1.177>
94. Shapovalova V.A., Zbrozhek S.I., Shapovalov V.V. et al. Forensic pharmacy: some risk factors in the formation of addictive health disorders. Acta Scientific Pharmaceutical Sciences. 2021. Vol. 4. Iss. 1. P. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.31080/ASPS.2020.05.0651>
95. Shapovalov V. Multidisciplinary Study of Medical Errors in the System of Legal Relations Between "Doctor-Patient-Pharmacist-Advocate" During the Circulation of Drugs. SSP Modern Pharmacy and Medicine. 2023. Vol. 3. No. 2. P. 1-10. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmppm.v3i2.88>
96. Shapovalov V.V., Ryschenko O.A., Shapovalov V.V. et al. Medical and pharmaceutical law: application of analgesic drugs as part of the formulary system of Ukraine. Farmatsevtichnyi Zhurnal. 2014. No. 3. P. 74-82. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/291>
97. Shapovalov V.V., Gudzenko A., Zbrozhek S. et al. Forensic and pharmaceutical analysis of addictive morbidity because of the use of psychotropic psychoactive substances in Ukraine (retrospective aspect). Annals of Mechnikov's Institute. 2019. No. 3. P. 41-44. URL: <https://journals.uran.ua/ami/article/view/188584>
98. Shapovalov V. Forensic Pharmacy, Organization of Pharmaceutical Business, Drug Technology, Medical, Pharmaceutical, And Criminal Law: The State System of Combating the Illegal Circulation of Narcotic Drugs and Psychotropic Substances and Their Abuse in Pandemic Condiiti. SSP Modern Law and Practice. 2022. Vol. 2. No. 3. P. 1-35. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v2i3.66>
99. Shapovalov V., Veits O. Forensic and Pharmaceutical, Criminal and Legal, Social and Economic Study of the Conditions, that Cause Bribery Corruption in the System of Legal Relations "Doctor-Patient-Investigator-Lawyer". SSP Modern Law and Practice. 2022. Vol. 2. No 3. P. 1-16. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v2i3.57>
100. Shapovalov V., Veits O. Methadone Addiction: An Interdisciplinary Study of Trafficking, Abuse, and Disease. SSP Modern Law and Practice. 2024. Vol. 4. No 3. P. 1-24. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v4i3.158>
101. Shapovalov V. Interdisciplinary Legal, Forensic and Pharmaceutical, Forensic and Chemical, Forensic and Narcological, Forensic and Toxicological, Criminal and Legal Study of the Illegal Trafficking of Amphetamine. SSP Modern Law and Practice. 2023. Vol. 3. No 3. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmplp.v3i3.108>

102. Shapovalov V., Shapovalova V., Osyntseva A. et al. Multidisciplinary context of research of a new drug in infectious and inflammatory diseases. *Annals of Mechnikov's Institute*. 2024. No 3. P. 3-9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13820208>
103. Shapovalov V., Shapovalova V., Osyntseva A. et al. The Relevance of Acquiring of Legal Knowledge Concerning Labor Protection, Fire Safety, Sanitary and Epidemiological Regime for Health Care Professionals. *SSP Modern Law and Practice*. 2024. Vol. 4. No 1. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v4i1.127>
104. Shapovalov V., Veits O. Medical and Pharmaceutical Law in Erasmus+: Study of the Disciplines by Medical Students as a Basis for Training of Healthcare Professionals in Prevention of Medical Errors and Crimes. *SSP Modern Law and Practice*. 2024. Vol. 4. No 4. P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v4i4.169>
105. Shapovalov V., Veits O., Diachenko A. Modern Illegal Drug Business in Ukraine: Multidisciplinary Study of the System of Prevention and Countermeasures Against the Legalization of Income (Money Laundering) Obtained by Criminal Means. *SSP Modern Law and Practice*. 2024. Vol. 4. No 2. P. 1-27. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v4i2.145>
106. Shapovalov V., Osyntseva A., Veits O. et al. Multidisciplinary Study of Alcohol Abuse from the Perspective of Pharmaceutical Law and Forensic Pharmacy. *SSP Modern Law and Practice*. 2024. Vol. 4. No 1. P. 1-16. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v4i1.133>
107. Shapovalova V. Forensic and pharmaceutical risks in the organization of pharmacotherapy of covid, post-covid and long-covid disorders. COVID-19 and vaccination practice standards. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 4. P. 1-24. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmpm.v2i4.69>
108. Shapovalova V. The ICD-11 For the Twenty-First Century: The First View from The Organizational, Legal, Clinical and Pharmacological Aspects. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 1. P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmpm.v2i1.37>
109. Ivanishyn-Hayduchok L., Shapovalova V., Shapovalov V. ICD-11: Organizational and Legal, Medical and Pharmaceutical, Social and Economic Issues of Implementation of the Program of State Guarantees of Medical Care in 2022 in Ukraine, Based on The Fundamental Principles of the European Union. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmpm.v2i2.53>
110. Shapovalova V.O. [Paracetamol pharmacokinetics in the blood plasma of sexually immature rabbits with the use of the new Paravit preparation]. *Fiziologichnyi Zhurnal (Kiev, Ukraine)*. 01 Sep. 1995. No 41 (5-6). P. 57-60. URL: <https://europepmc.org/article/MED/9026394>
111. Shapovalova V.O. The effect of Val'kofen tablets for children on the function of the gastrointestinal tract and liver in an experiment. *Fiziol. Zh.* 01 Sep. 1995. No 41(5-6). P. 111-116. URL: <https://europepmc.org/article/MED/9026383>
112. Shapovalova V.A. [An experimental study of the pharmacokinetics of a new pediatric drug form--Paravit tablets]. *Eksperimental'naia i Klinicheskaia Farmakologiya*. 01 Nov. 1996. No 59(6). P. 29-30. URL: <https://europepmc.org/article/MED/9181868>

113. Shapovalova V.O., Mykhaïlov V.S., Shapovalov V.V. The characteristics of the development of cataleptic phenomena during the action of a new Ukrainian neuroleptica butyrophenone derivative--in experiments on mice. *Fiziol. Zh.* 01 Jan. 1999. No 45(3). P. 114-117. URL: <https://europepmc.org/article/MED/10439301>
114. Shapovalova VO, Shapovalov VV. Spasmophilia in children and the anticonvulsant properties of a new Ukrainian preparation containing a pyrimidine derivative. *Fiziol. Zh.* 01 Jan. 1998. No 44(5-6). P. 102-105, URL: <https://europepmc.org/article/MED/9866032>
115. Shapovalova V.A., Shapovalov V.V. The clinical efficacy of the combined drug agent Valcophen in children. *Lik. Sprava.* 01 Jan. 1999. No 1. P. 124-126. URL: <https://europepmc.org/article/MED/10424023>
116. Shapovalova V.O., Chernykh V.P. The physiological properties of the action of a new analgesic and antipyretic preparation. *Fiziol. Zh.* 01 Jan. 1997. No 43(1-2). P. 117-121. URL: <https://europepmc.org/article/MED/9221112>
117. Shapovalova V.A., Chernykh V.P., Zabolotnyĭ V.A. et al. An evaluation of the chronic toxicity of the new preparation val'kofen for children. *Eksp. Klin. Farmakol.* 01 Jul. 1996. No 59(4). P. 47-50. URL: <https://europepmc.org/article/MED/9026191>
118. Shapovalova V.A., Shapovalov V.V. Handbook of legal and forensic pharmacy. Kh.: Torsing. 1997. P. 1-700.
119. Ryschenko O.A., Shapovalova V.A., & Shapovalov V.V. Council of Europe Convention «On fighting falsification of medical products and similar crimes that threaten public health» as a source of development forensic pharmacy. *Farmatsevychnyi Zhurnal.* 2013. No. 4. P. 39-46. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/385>
120. Shapovalov V., Veits O., Panchenko O. et al. Pharmacy and Dentistry: A Multidisciplinary Study of the Risks of Circulation of Medicinal Products. *SSP Modern Pharmacy and Medicine.* 2024. Vol. 4. No 1. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v4i1.132>
121. Ryabukha O. COVID-19 Pandemic Encourages to Deepen the Study of the Thyroid Gland: Correlation Portraits as a Means of Research in Different Directions of Follicular Thyrocytes Activities. *SSP Modern Pharmacy and Medicine.* 2022. Vol. 2. No. 1. P. 1-21. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmmpm.v2i1.40>
122. Shapovalov V. Falsified Alcohol: Multidisciplinary Forensic and Pharmaceutical, Criminal and Legal, Clinical and Pharmacological Study of Circulation and Factors of Destruction of Human Body. *SSP Modern Law and Practice.* 2023. Vol. 3. No 2. P. 1-18. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v3i2.89>
123. Osyntseva A., Shapovalov V. Falsified Alcohol: Forensic and Pharmaceutical, Forensic and Narcological, Forensic and Medical Consequences for Life and Health of a Citizen. *Actual Problems of Medicine and Pharmacy.* 2024. Vol. 5. No 1. P. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.52914/apmp.v5i1.64>
124. Shapovalov V.V., Shapovalov V.V., Zbrozhek S.I. et al. Forensic and pharmaceutical examination of the facts of poisoning as a result of illegal circulation of counterfeit alcoholic beverages on the stage of consumption. *Theory and Practice of Jurisprudence.* 2016. Vol. 2. No 10. 14. P. 1-17. URL:

<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/77093> DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2016.10.77093>

125. Shapovalova V., Zakharchenko I. Organizational and legal approaches to reforming of the law enforcement system of Ukraine: illegal circulation of psychoactive substances and addictive dependence. SSP Modern Law and Practice. 2021. Vol. 1. No. 1. P. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v1i1.20>
126. Shapovalov V.V., Shapovalov V.V., Shapovalova V.A. et al. Forensic, pharmaceutical and criminalistics examination of the facts of murders committed by women in intoxicated state. Theory and Practice of Jurisprudence. 2015. Vol. 1. No 7. 28. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2015.1.63529>
127. Shapovalova V. The main changes in the ICD-11. Preprint. Version 1. POAMPL. 2024. DOI: <https://doi.org/10.61829/7fvvxa57>
128. Nevzghoda A.A., O.A. Nevzghoda O.A., M.R. Semko M.R. Pathogenetic and Pathomorphological Aspects of Pulmonary Tissue Damage in COVID-19 as a Manifestation of Vasculitis. Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛІнфекція. 2025. No.2 (61). P.2-5. DOI: <http://doi.org/10.30978/TB2025-2-5>
129. Webster-Cordero F. and Giménez-Llort L. A Systematic Review on Subjective Cognitive Complaints: Main Neurocognitive Domains, Myriad Assessment Tools, and New Approaches for Early Detection. Geriatrics. 2025. Vol. 10. Issue 3. 65. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.3390/geriatrics10030065>
130. Frank J., Amariglio R.E., Buckley R.F et al. The characterisation of subjective cognitive decline. The Lancet Neurology. Vol. 19. Issue 3. P. 271-278. URL: [https://www.thelancet.com/journals/laneur/article/PIIS1474-4422\(19\)30368-0/abstract](https://www.thelancet.com/journals/laneur/article/PIIS1474-4422(19)30368-0/abstract)
131. Shapovalova V.A., Voloshyn P.V., Stefanov A.V. et al. Medicines for neurologists, psychiatrists and narcologists. Kh.: «Fakt». 2003. 784 p.
132. Волошин Петро Власович. Міжнародний неврологічний журнал. 2015. №3 (73). С. 105-196. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/41527>
133. Волошин П. В., Лінський І.В., Волошина Н.П. та ін. Клінічні рекомендації з надання медичної допомоги пацієнтам К49 з неврологічними, психічними та поведінковими розладами / За ред. професора., професора Міщенко В. М., професора Дубенка А.Є. Харків: Видавець «Строков Д.В.». 2021. URL: https://cerebrolysin.com.ua/fileadmin/user_upload/materials/protocols/Clinical_guide_lines-8-21.pdf
134. Shapovalova V.A., Sosyn I.K., Butenko G.M. et al. Pharmaceutical law in narcology. Kharkov: "Fact". 2004. 800 p.
135. Наркологія: нац. Підручник. Під ред.: І.К. Сосін, Ю.Ф. Чуєва [Колектив авторів: Сосін І.К., Чуєв Ю.Ф., Артемчук А.П., Бурмака Н.П., Волков О.С., Гончарова О.Ю., Дворяк С.В., Друзь О.В., Лінський І.В., Мисько Г.М., Мінко О.І., Мішиєв В.Д., Овчаренко М.О., Сквіра І.М., Слабунов О. С., Чайка С. В., Шаповалова В.О., Шаповалов В.В., Шаповалов В.В. (мол.)]. Харків: Колегіум. 2014. 1500 с. Відділ медичних наук ВОУНБ ім. В. Отамановського. 2014 URL: <https://vinmedlib.org.ua/elektronni-resursy/virtualnyi-den-informatsii/836-narkologiya-tekst-nats-pidruchnik-i-k-sosin-i-dr-red-i-k-sosin-yu-f-chueva-kharkiv-kolegium-2014-1500-s-616-891-n-29>

136. Кутько І.І. Рецензія на національний підручник «Наркологія» під редакцією І.К. Сосіна, Ю.Ф. Чуєва. - Харків: Колегіум. 2014. 1500 с. Газета "Новини медицини та фармації" Неврологія. Нейрохірургія. Психіатрія. (Тематичний номер) (556). 2015. С. 34-36. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/41704>
137. Brady K.T., Levin F.R., Galanter M., Kleber H.D. The American Psychiatric Association Publishing Textbook of Substance Use Disorder Treatment. 6th Edition. American Psychiatric Association Publishing. 2021. 912 p. URL: <https://www.appi.org/Products/Addiction-Psychiatry/American-Psychiatric-Association-Publishing-Textbo>